

Az Újszövetség születése

Több mint hatvan esztendeje gyakorta emlegetett tény, hogy az első keresztyének nem annyira írók voltak, mint inkább az ellenkező álláspontot képviselték: a szóbeli hagyományozásra hagyatkoztak, ha elbeszéléseiket, párbeszédeiket továbbadni akarták. E tétel (mely a keresztyén Biblia előtörténetéről sok tudományos írás alapjául szolgált) mindenütt jelentkezik, s örvendetesen újítja meg azt a módot, ahogy pl. az evangéliumokat olvassuk; s e tétel mindmáig megdönthetetlen.

Mégis helytelen lenne elfelejtenünk, hogy az a terület, ahol e tétel alkalmazható, igen behatárolt. Mindenek előtt ne felejtsük, hogy az ősegyház mindig is elismerte egy Szentírás tekintélyét, ti. a zsidókra nézve kötelező Szentírását, akik közé az egyház tagjai is számították magukat. Ezt a Szentírást állandóan olvasta a Jézus köré gyűlt tanítványi közösség, belőle merítette teológiai gondolatainak jó részét, s igen gyakran alkalmazta azt, úgy hogy a Krisztusról szóló tannal egyező magyarázattal látta el.

Másrészt pedig, annak a nagy fordulatnak a következtében, ami a megszülető keresztyénség robbanásszerű fejlődése volt az akkori civilizált világban, különbségek (néha igen súlyosak!) jelentkeztek a különböző keresztyén csoportok között. Az első generációtól kezdve néhányan elviselhetetlennek tartották azt a kiváltságot, amelyet a szóbeli hagyományozásnak (s így annak garantálóinak: a hagyományozóknak) tulajdonítottak. Hogy megszabaduljanak ennek igájától, az írásra tértek vissza, hogy elképzelésüket a keresztyénségről így érvényesítsék. Márk evangéliuma, melynek első formáját kétségkívül az I. sz. közepére kell datáljunk, azon fáradozik, hogy olvasóinak az „igazi Jézust” mutassa be, aki – számára sajnálatos módon – azon egyházi tradíciók mögött rejtőzik, amelyeket a jeruzsálemi ősgyülekezet hozott létre. Pál apostol arra kényszerült, hogy írásban fejtse ki gondolatait, s így védekezék ellenfelei aknamunkája ellen azokban a gyülekezetekben, amelyeket ő alapított; neki sikerült olyan egységes módon kifejtetni evangéliumát, hogy az addig szervezetlen szóbeli hagyomány bizonytalan keresztyén tanítása végső formákat öltön. A meglehetősen rendezetlen katechetikai és erkölcsi tanítás helyett Pál levelei (különösen a Római levél) biztos teológiai alapot adnak az egyházi prédikálás és tanítás számára, s a páli misszióból kinövő gyülekezetek ellen tudtak állni a zsidó-keresztyének támadásainak.

Végül pedig a második, de még inkább harmadik generáció keresztyénsége relatíve gazdag irodalmat hozott létre; ennek okai különbözők, sokszor a belső feszültségek összefüggésében állnak. E művek nem foglalták el a szóbeli hagyomány helyét, amelyet mindig is előnyben részesítettek a gyülekezetek, s amely így is maradt a II. század közepéig. Még kevésbé érték el e művek a szent irat státusát, amelyben kizárólagosan a héber Biblia volt. Mégis bizonyos tekintélyre tettek szert abban a környezetben, ahonnan jöttek, s amelynek gondolatait kifejezték. Gondoljunk itt Lukács evangéliumára, az Apostolok cselekedeteire, azoknak a gyülekezeteknek a hatalmas apológiájára, akik hűek maradtak az alapító Pál emlékéhez 80–85 körül, vagy gondoljunk Pál leveleinek gyűjteményére, amelyet az önmagukban

bizonyossá vált gyülekezetek 20 év múlva propagáló és terjesztő eszközökké tettek. Gondoljunk Máté evangéliumára, amely az I. sz. vége felé a görög nyelvű zsinagógák közelében élő gyülekezetek pedagógiai és apologetikai eszköze volt, vagy János evangéliumára, amely felhívás a keresztyén egységre a zsinagógákkal való végleges szakítás után, stb.

A görög nyelvű gyülekezetek e fontos irodalmi tevékenysége ellenére, amely relatív fontossággal bírt, a II. sz. első felének keresztyénsége csaknem teljes egészében a szóbeli hagyományokra irányult, ha hallgatni akarta Jézus hangját – illetve a héber Bibliára, ha Jézust Messiásként és Isten Fiaként akarta értelmezni. A keresztyén iratokat nem tartották szent iratoknak, csak kivételesen és meglehetősen bizonytalan értelemben. Ennek a relatíve stabil rendszernek megvolt a maga gyengéje: dacára a szóbeli hagyomány vitathatatlan megbízhatóságának, ezek közé férközhettek az „Úrnak” olyan „igéi”, amelyeket többé-kevésbé gnosztikusok, ill. rajongók szereztek. A Szentírás tehát, mindenféle gondolat és parancsolat hordozója – alkalmazás nélkül a keresztyének helyzetére – szükségessé vált, hogy a krisztológiai reflexió szolgálatába álljon, ill. az exegetikai és hermeneutikai bukfencek erkölcsi buzdításainak alapja legyen (amire a 135 körül keletkezett Pszeudo-Barnabás levél frappáns példa).

Ez az érdekes egyensúlyi helyzet meghosszabbítható lett volna, ha nem jelentkezett volna egy új tényező, hogy újból megzavarja azt. Ez a tényező – ha szabad így mondanunk – a visszavonult tengerész, *Markión* volt. Markión Pontuszból származott; már keresztyén családban született, s vagyonát gazdasági tengerészkedéssel kereste meg. Egy ideig Kisázsiaiban is dolgozott. Meglehetősen fiatalon vonult vissza, Rómába, nem sokkal a II. század közepe előtt. Itt a főváros egyházi életébe kapcsolódott be, amelynek vezetőivel vitába keveredett. Ez azzal végződött, hogy Markión bizonyos számú hívővel együtt kivált az egyházból. Mint kiváló szervező, Markión saját egyházat alapított, amelynek kisugárzása messze elhatott. Markión közepes teológus volt, s egyre inkább a gnosztikusok befolyása alá került. Végül is két isten létezését fogadta el: a jó istenét (Jézus), ill. a gonosz istenét (a teremtés, a zsidók és Bibliájuk istenét). Ezen a tanon nyugodva erkölcsi tanítása szigorú volt, s aszkétizmusa is merevebb volt, mint az egyházi.

Mint számos gnosztikus, Markión is csak elvetni tudta a zsidó Bibliát. Az ő eredetisége abban állt, hogy a zsidó Biblia helyére egy új szent írást rendelt, amely jobban illett tanaihoz és egyházához. Ebben az új keresztyén kánonban egy evangélium kapott helyet, melyben hallható Jézus szava, ill. az apostoli tanítást kifejező levelek. Az evangéliumok közül Markión a Lukácsét választotta, amelyből tetszése szerint kiszűrte a zsidó elemeket, így pl. a gyermek Jézusról szóló történeteket. A levelek vonatkozásában a páli levelek gyűjteménye felé fordult, amely egy fél évszázaddal korábban jelent meg, s amelyből Markión hasonlóképpen kivett mindent, ami a keresztyénségnek a judaizmusban való gyökerezettségére utal. Az így előállt Szentírás rövid, könnyen másolható volt; keresztyén eredetű, s közvetlenül a II. század közepének keresztyénségével, annak tanaival és erkölcsével állt összhangban. Röviden: kiválóan alkalmazva volt a közepes tehetségű, intellektualizmusra kevésbé hajlamos gyülekezetek igényeire, amelyek nem akartak többé függeni a hivatalos egyház által ellenőrzött szóbeli hagyománytól. Ez a kánon hozzájárult ahhoz, hogy Markión egyháza megszilárdult és kiterjeszkedett.

Ami ennél is fontosabb, az az, hogy ez a Markiön féle Szentírás nem tudott hatástalan maradni a hivatalos egyház keresztyéneire, akik elfáradtak prédikátoraik és exegétáik írásmagyarázati és hermeneutikai akrobatikájától. Ilyen körülmények között érthető hogy a „katolikus” gyülekezetek gyorsan reagáltak. Nem volt köztük semmilyen institutionális kapocs, s kongregacionalizmusuk minden koordinált lépést nehezzé tett. Annál inkább elcsodálkozhatunk, hogy viszonylag gyorsan széles körű egyetértést értek el a keresztyén Szentírás vonatkozásában. Ez minden bizonnyal a Markiön kezdeményezése által okozott komoly helyzetnek a jele, amely a hivatalos egyházban kialakult. Egyébként annak a megoldásnak, amit a II. század vége felé javasoltak csaknem mindenütt, egyetértés jellege érdekes módon igazolja tételünket: egy központi jellegű, markióni tan vonatkozásában kívánták a keresztyének kifejtetni álláspontjukat, s erre őket nem azon tanok sokasága indította, amelyek számos gnosztikus tanító (a legnagyobb rendetlenségben) terjesztett.

Lehetetlen volt a héber Bibliát elvetni, ha nem akarták a Teremtő és Törvényalkotó Istenbe vetett hitet megkérdőjelezni; ez pedig a tradicionális keresztyén hit lényeges eleme. A héber Bibliát így mindenütt megőrizték, de szükséges óvatossági lépéseket is tettek, hogy a keresztyén hittel összeegyeztethetetlen részekről megszabaduljanak. A zsidókeresztyén gyülekezetekben a „hibás perikopák” tana lehetővé tette, hogy kiszűrjék a Szentírásból, ami nem illett a II. századi keresztyének helyzetére. Másutt pedig a Biblia mindinkább erőltetett allegorikus magyarázatára tértek vissza, ami lehetővé tette, hogy azokat a passzusokat, amelyek a kor valóságának kevésbé feleltek meg, az egyházra alkalmazzák. Az allegória a Biblia minden perikopájának keresztyén színezetet kölcsönzött, s lehetővé tette, hogy a hagyományozott hit még erősebben gyökerezzen az Újszövetség szövegében.

Valójában a héber Biblia mellé (amely az írott kánonnak csupán első része volt) a gyülekezetek többsége egy „Újszövetséget” szerkesztett, ami direkt válasz volt Markiön Bibliájára. Minden nagyobb lokális gyülekezet már olvasta ekkor alkalmanként az evangéliumot, vagy az ilyen elnevezésű iratok egyikét-másikat, s őrizte könyvtárában több köztiszteletben álló keresztyén írását, esetleg olyan gyűjteményeket, mint Pál leveleit. E könyveket néha az istentiszteleteken is olvasták, még akkor is, ha nem tekintették annyira szentnek, mint Jézus élő szavait a szóbeli hagyományban, vagy a héber Bibliában hozzájuk szóló ígét. A gyülekezetek között a II. század második felében tárgyalások folytak azon keresztyén iratok listájának egyeztetésére, amelyeket a különböző közösségek olvastak: céljuk egy sajátos kollektív összeállítás volt, amely legalábbis lényegét tekintve azonos tartalmú. E tárgyalások lejátszódását nem ismerjük, sem azokat az akadályokat, amelyekbe ezek ütközhetnek. Ismerjük viszont azt az eredményt, amelyet a II. század utolsó éveiben értek el: azt a listát, amit kevéssel 200 előtt elfogadtak elénk tárja lyoni *Iraeneus* és a *Murator*i kánon-töredék. Ez pedig kevés kivételtől eltekintve a mi Újszövetségünk.

Milyen kritériumok alapján történt a gyülekezetek választása? Csak elképzelni tudjuk ezeket, a ránk maradt iratok tartalmának funkciójából következtetve. Így pl. vajon tényleg eltávolították a heretikus iratokat azért, hogy az ortodoxiát biztosítsák? – ez gyakran elhangzó javaslat ugyanis. Az a nagy tanbeli különbség, ami jellemezte a II. századi gyülekezeteket, s amelyek közös hitvallása igen bizonytalan volt (az Apostoli hitvallás még távol áll a IV. század pontos dogmatikai meghatározásától!), aztán olyan könyvek jelenléte az Újszövetségben, amelyek ellentétes nézeteket

fejtenek ki (pl. Pál levelei egyrészt, ill. Máté evangéliuma és Jakab levele másrészt), végül az az előzetes kiválasztási folyamat, amely kétségkívül megvolt korábban minden gyülekezetben, lehetetlenné teszi, hogy a tanbeli kritériumoknak meghatározó szerepet tulajdonítsunk az Újszövetség kánonjának összeállításában.

Lyoni Iraeneus óta szívesen állítják azt, hogy azok a könyvek kerültek a kánonba, amelyeket az apostolok írtak. Az újszövetségi iratok szerzőségéről folytatott vitát egyébként gyakran elmérgesíti az a kérdés, hogy az illető szerző az apostoli körhöz tartozott vagy sem; minket itt most csak az érdekel, hogy mi az a kritérium, aminek döntő jelentősége volt az újszövetségi kánon kialakításában. Az a tény, hogy az Újszövetség könyvei közül sok anonim, s hogy többüket a későbbi tradíció olyan személyeknek tulajdonította, akik nem voltak az apostoli körhöz tartozók (Márk, Lukács), kizárja, hogy az apostoli szerzőség lett volna a kritérium, annál is inkább, mivel a kánon gyűjteményéből sok olyan irat kimaradt, amelyeket pedig egy apostol neve alá rendeltek.

Így két kritérium maradt, amelynek döntő jelentősége lehetett: az, hogy a hivatalos egyház néhány gyülekezete az illető könyvet már régen elfogadta, vagy az, hogy az illető könyv feltételezhetően régen keletkezett. Összefoglalva, az Újszövetség könyveinek listája olyan tisztelettel övezett könyvek kompilációja volt, amelyeket a nagyobb gyülekezetek ismertek. Azt kell mondjuk, ez meglehetősen pontatlan kritérium. Minden valószínűség szerint ez a magyarázata annak, hogy az újszövetségi kánon a IV. századig meglehetősen bizonytalan maradt, amikor is (azáltal, hogy a keleti ág elfogadta a Jelenések könyvét, a nyugati pedig a Zsidókhöz írt levelet) végleges formát öltött a kánon.

Azáltal, hogy a héber Biblia mellé egy meglehetősen gazdag gyűjtemény került (amely csak később kapta az „Újszövetség” nevet), az egyetemes egyház igen terjedelmes Szentíráshoz jutott, amelyet épp ezért nehéz volt másolni – szemben Markión Bibliájával. A kánon tehát még hosszú ideig a legtöbb helyi gyülekezet számára egyszerű könyvlista maradt, melynek megszerzése és nyilvános olvasása ajánlott volt. Minden gyülekezet és minden hívő arra használhatta ezt a listát, hogy a könyvtárában lévő írásokról megállapítsa, hogy valóban tiszteletre, sajátos tekintélyre méltók-e. Csak később tudta minden gyülekezet megszerezni valamennyi bibliai könyvet. Úgy becsülhetjük, hogy csak a IV. század végén, a keresztyén-üldözések elmúltával és a keresztyénség győzelme után a Római Birodalomban fejeződött be e folyamat, a kis gyülekezetek, ill. a művelt magánemberek körében, akik nemcsak néhány kanonikus könyvet, hanem a teljes Bibliát megszerezték maguknak. Az Ó- és Újszövetség teljes gyűjteményének ez az általános közkezen forgása szükségsszerűvé tette a végső egyeztetést a kánon tartalmáról – ami még függőben maradt a II. század végén.

Végül szabadjon megengedni néhány általános megjegyzést az Újszövetség születésének nehézségéről. Először is Markión Szentírása vonatkozásában, amely hozzáférhető, rövid és jól megszűrt volt: a nagyobb gyülekezetek (amelyek kényszerítve érezték magukat a reagálásra) nem követték a veszélyes ellenfelet saját területére. A különbözőségekkel teli Szentírást választották, amely hosszú volt, s több részét nehéz volt megszerezni. Tiszteletben tartották a közöttük élő sokrétű tanbeli irányzatokat. Markión, a nagy tisztogató, egyfajta ortodoxiát akart kierősza-

kolni; a hivatalos egyház pedig a kánon kiszélesítése által a tanbeli különbségeket védelmezte.

A történész csak örülhet e liberalizmus fölött, amely sokkal jobban megőrizte a keresztyén múltnyomait, s nem engedte győzni Markiónnak, „e nagy egyszerűsítőnek” a gondolatait. Másrészt pedig hálás kell legyen Markiónnak, hogy a hivatalos egyház számára kötelező erejűvé tette régi irodalmának érvényre jutását, s így megőrizze azt a biztos pusztulástól.

A teológus pedig nem tehet egyebet, csak csodálkozhat azon, ahogy a Gondviselés a II., III. és IV. század keresztyéneinek még vitáit és tapogatózásait is fölhasználta, hogy az egyházat megajándékozza a Szentírással, amely tőle sokkal függetlenebb, mint a szájhagyomány. Ez a Szentírás pedig azóta konzervativizmus, deviáció és önelégültség sok csapdájától óvta meg az egyházat.

Ford.: Karasszon István

Étienne Trocmé a strasbourg-i egyetem protestáns teológiai karának újszövetségi professzora. A tanulmány eredetileg az *Études théologiques et religieuses* 1987. évének 3. számában jelent meg, a 329-334. lapokon.